

राणाकालीन जिल्ला प्रशासनमा बडाहाकिम व्यवस्था
तेज बहादुर के सी¹

**Badahakim (the Chief Magistrate) in District Administration during Rana Resigme
Tej Bahadur KC¹**

¹Associate professor of Tribhuvan University, Mahendra Multiple Campus, Nepalgunj

¹Corresponding Author: tejbdrkc243@gmail.com

Article History: Received: April 3, 2022

Revised: May 10, 2022

Received: June 2, 2022

लेखसार

प्रस्तुत लेख राणाकालीन जिल्ला प्रशासन अन्तरगत सम्पूर्ण जिल्लाको जिम्मेवारी दिने गरी श्री ३ बाट आफ्नो प्रतिनिधिको रूपमा नियुक्त गरिने बडाहाकिम सँग सम्बन्धित छ । जसरी केन्द्र र प्रान्तमा श्री ३ ले आफ्ना अधिकारको प्रयोग गरी राज्य सञ्चालन गर्ने गर्दथे, त्यसरीनै जिल्लामा श्री ३ को उत्तराधिकारीको रूपमा सम्पूर्ण अधिकारको प्रयोग गरि जिल्ला सञ्चालन गर्ने प्रमुख प्रशासकीय पद थियो बडाहाकिम । बडाहाकिमको नियुक्ति सिधै श्री ३ बाट हुने गर्दथ्यो। खासगरी राणा परिवारका सदस्य र उनीहरूको परिवारसँग सम्बन्धित विश्वास पात्र व्यक्तिहरूबाट बडाहाकिमको नियुक्ति गरिन्थ्यो । कहिलेकाही श्री ३ को रोलक्रममा रहेको व्यक्तिलाई श्री ३ ले उपत्यकाबाट बाहिर राख्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरेमा त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई पनि बडाहाकिम नियुक्त गरी पठाएको पाइन्छ। बडाहाकिम गौडा र छोटीगौडाको प्रमुख प्रशासकिय पद हो । जिल्लाभित्रका सम्पूर्ण कार्यालयहरूको अनुगमन ,रेखदेख ,नियन्त्रण,र निर्देशन गर्नु,जिल्लामा शान्ति सुरक्षा कायम राख्नु ,जनतामा अन्याय अत्याचार हुन नदिनु ,राणा विरोधी गतिविधि माथि रोक लगाउनु, कर्मचारीको निष्पक्ष मूल्याङ्कन गरी पजनीकालागि श्री ३ लाई विवरण पठाइ सहयोग गर्नु,छिमेकी देश खासगरी भारतसँगको सम्बन्धमा मित्रता कायम गर्नु, राजश्व संकलन गरी देशको हुकूटी मजबुत बनाउनु र आफ्नो कार्यको मूल्याङ्कन गर्न केन्द्र बाट आउने गुप्तचर र दौडाहलाई नकारात्मक विवरण लेखीश्री ३ मा पेसगर्ने मौका नदिनु बडाहाकिमका मुख्य कार्य थिए ।

शब्दकुञ्जी : हुकुमी शासन ,गौडा ,गोस्वारा ,खाँटी अपठित ,कुमारीचोक ,रजौटा ।

Abstract

The presented article is related to the Chief Magistrate who will be appointed as his representative from His Highness Sir Shree 3 used to run the state using his powers in the center and the province, in the district as the successor of His Highness, the chief administrative position was to run the district using all the powers. The appointment of chiefs used to be done directly by His Highness. The ward chiefs were appointed especially from members of the Rana family and trusted persons related to their families. Sometimes, if His Highness Rana feels the need to keep a person in the roll order of the ruler, out of the valley, he appoints such people as Ward Hakims and sends them as Ward Hakims. To monitor, supervise, control and direct all the offices within the district, to maintain peace and security in the district, to prevent injustice and atrocities on the people, to stop the anti-Rana activities, to conduct a fair evaluation of the employees and send details to His Highness. To strengthen the country's treasury by collecting revenue and writing a negative report to intelligence and intelligence agencies coming from the center to evaluate their work. The main task of the Bada Hakim was not to give a chance to enter.

Keywords: Hukumi regime, Gauda Goswara Khanti, uneducated, Kumarichok, Rajouta.

परिचय

विभिन्न समयका शासकहरूले आफ्नो समयमा राज्य संचालनका लागि आफ्नै प्रकारको शासन व्यवस्था अवलम्बन गरेको पाइन्छ। यसै क्रममा राणाकालिन नेपालमा राणाहरूले जिल्लाको प्रशासनलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्न सम्पूर्ण देशलाई गौडा, छोटी गौडा र गोश्वरामा गरी ३५ जिल्लामा विभाजन गरि गौडा र छोटी गौडाको प्रमुखको रूपमा वडाहाकिम नियुक्त गरी केन्द्रबाट आफ्नो विश्वास पात्र व्यक्तिलाई पठाउने प्रचलन कायम गरे। वडाहाकिम देखि गौडा र छोटी गौडाको प्रमुखको रूपमा देखिए पनि उ सम्पूर्ण जिल्लाकै प्रमुख हुन्थ्यो। छोटे जंगबहादुर समेतको उपनामले चिनिने वडाहाकिमको अधिकार र कर्तव्य पनि असीमित थिए। राणा परिवारका व्यक्तिलाई आयआर्जनको अवसर दिन र राणा परिवारकै व्यक्तिलाई अवसरबाट बञ्चित गर्न दुवै कामकालागि यो पदको उपयोग गरिन्थ्यो। यो पद जति मर्यादित थियो त्यतिनै अपजसको भारी पनि थियो। सबै जिल्लाका वडाहाकिममा समान अधिकार थिएन। कुनै वडाहाकिमलाई कानून भन्दा माथि र कुनैलाई कानूनभन्दा मुनि राखिएको थियो। श्री ३ को प्रतिनिधि भएर होला केन्द्रमा श्री ३ जुन ठाँट र रवाफले बसेका थिए, जिल्लामा वडाहाकिमको अवस्था त्यही हुन्थ्यो। राणाकालीन वडाहाकिमको परिमार्जित रूप अहिलेको प्रमुखजिल्ला अधिकारी हो।

अनुसन्धानको महत्व

कुनै पनि अध्ययन कर्ता कुनै पनि विषयको अध्ययनमा तब लाग्छ जब उसलाई त्यस विषयको अध्ययनको महत्वले अध्ययनको लागि अत्याउने गर्दछ। अध्ययनको महत्व भन्नुको अर्थ हो त्यस विषयको अध्ययनबाट उपलब्ध निष्कर्षले व्यक्ति, समाज र राष्ट्रलाई हुने फाइदा। यस शिलशिलामा यो अध्ययनको महत्वलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रष्टयाउने प्रयास गरिएको छ :-

१. यो अध्ययनले राणाकालीन नेपालको जिल्लास्तरीय प्रशासनिक व्यवस्था बारे जान्न र बुझ्न चाहनेहरूलाई सहयोग गर्नेछ ,
२. यो अध्ययनले हुकुमी शासनको स्वरूप बारे जान्न चाहने जिज्ञासुको जिज्ञासा पूरा गर्न सहयोग गर्नेछ ,
३. वडाहाकिमी व्यवस्थाले अवलम्बन गरेका नीतिहरूसँग अहिलेको प्रशासनको तुलनात्मक अध्ययन गर्न मद्दत गर्नेछ ,
४. राणाकालीन वडाहाकिम व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन राणा प्रधानमन्त्रीहरूले लिएका नीतिहरू बुझ्न मद्दत गर्नेछ ,
५. एउटै पदभित्र पनि प्रशासकले कसरी विभेद गर्दोरहेछ, भन्ने कुरा बुझ्न चाहनेहरूको लागि यो अनुसन्धान अमूल्य हुनेछ ,
६. पजनी व्यवस्थामा वडाहाकिमको भूमिका के थियो भन्ने बारे बुझ्न मद्दत गर्नेछ ,
७. राणा प्रधानमन्त्रीले वडाहाकिम मार्फत कसरी कर सङ्कलन गर्दथे बुझ्न सहयोग गर्नेछ ,
८. वडाहाकिम व्यवस्थामा सर्वसाधारण नागरिकको पहुँच कस्तो थियो बुझ्न मद्दत गर्नेछ।

अनुसन्धान विधि

यो अनुसन्धानको विषय इतिहास भित्रको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित भएकोले यसमा प्रयोग गरिएका विधिहरू विषयको स्वभावसँग मिल्दा विधि, सहायक सामग्रीको संकलन र अध्ययन विधिको अधिकतम प्रयोग गरिएको भएता पनि सहायक सामग्रीबाट प्राप्त सूचनाहरूलाई धेरै भन्दा धेरै श्रोतहरूबाट सूचना संकलन गरी विश्वसनिय भएमा मात्र लेखमा सामेल गरी लेखलाई तथ्यपरक बनाउने प्रयास गरिएको छ। विषय संग सम्बन्धित व्यक्ति संगको छलफल समाजका अग्रज बुढापाका व्यक्तिको भोगेका अनुभवहरूको चिन्तन मनन समेत अनुसन्धान मा प्रयोग गरिएको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा प्राथमिक श्रोतको रूपमा सामान्य अन्तरवार्ता र द्वितीय श्रोतको रूपमा पुस्तकालयीय विधि अपनाइ तुलनात्मक विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक तरिकाले विश्वसनिय बनाउने प्रयास गरिएको छ।

.विषय प्रवेश

कुनै पनि देशको प्रशासन त्यो देशको प्राण हो। प्राणले शरीरलाई गति दिए जस्तै प्रशासनले देशलाई गति दिने गर्दछ। औषधि विज्ञानले प्राणलाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भनेर आफ्नो प्रयोग शालामा विभिन्न जडिबुटीको प्रयोग गरेजस्तै देशको सरकारले आफ्नो प्रशासनिक अनुभवको भट्टीमा देशको प्रशासन कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भनेर विभिन्न प्रशासनिक नमूनाहरूको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। यसै क्रममा राणाकालीन जिल्ला प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउन विभिन्न प्रयास गरेको देखिन्छ।

प्रशासनिक हिसाबले सबै नेपालीको पहुँच सम्म राज्यको सेवालाई पुर्याउने उद्देश्यका साथ पृथ्वीनारायण शाहको समयमा सम्पूर्ण नेपाललाई १२ जिल्लामा बाँडिएको थियो। (यादव, वि सं २०६८:१२२)

राणा प्रधानमन्त्रीश्री ३ वीरशमसेर राणाले नेपालको सम्पूर्ण भूभागलाई जिल्ला र तहसिलमा विभाजन गरे । विभाजन अनुसार तराईको भूभागलाई १२ जिल्लामा र पहाडको भूभागलाई २३ तहसिलमा बाँडिएको थियो । यसरी देशको कुल भूभागलाई ३५ जिल्लामा बाँडिएको देखिन आउँछ । यसरी विभाजन गरिएको जिल्लाको प्रशासनलाई व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्न जिल्ला प्रमुखको रूपमा बडाहाकिम र तहसिल प्रमुखको रूपमा गभर्नर नियुक्त गरियो । वीरशमशेरको कार्यकाल वि सं १९५४ मा नेपालमा बडाहाकिम नियुक्त गर्ने चलन चलेको थियो ।(शर्मा वि सं २०५९ : १९४)

पहिले ३५ जिल्लामा विभाजन गरिएको नेपालको मोरङ जिल्लालाई विभाजन गरि विराटनगर र भापा बनाईएवाट नेपालमा ३६ जिल्ला कायम हुन गए ।(शर्मा ,वि सं २०३५: १५९)

जिल्लाको प्रशासनलाई संचालन गर्न प्रत्येक जिल्लामा जिल्ला प्रमुखको रूपमा बडाहाकिमको व्यवस्था गरिएको थियो । बडाहाकिम नियुक्त हुने व्यक्ति श्री ३ का विश्वास पात्र हुन्थे । बडाहाकिम अपवादमा बाहेक सबै क्याप्टेन भन्दा माथिल्ला दर्जाका र राणा परिवारका सदस्यनै हुन्थे । बडाहाकिमको कार्यालयको नामाकरण गढी ,गौडा र गोश्वारा गरिएको थियो । बडाहाकिमको काम सैनिक ब्यारेक, प्रशासनिक कार्यालय ,न्यायिक निकाएको रेखदेख गर्नुका साथै जिल्लामा सुरक्षा कायम गर्नु र ऐन कानुनको मर्यादा राख्नु थियो । (अग्रवाल ,ई सं १९७६ :७९)

जसरी केन्द्रमा प्रधानमन्त्रीले सबै सरकारी शक्तिको प्रयोग गर्दथे त्यसरी नै जिल्लामा बडाहाकिमले गर्दथे । जुन बेला जिल्लामा जिल्ला प्रमुखको रूपमा बडाहाकिमको व्यवस्था गरिएको थियो त्यो बेला संचारको राम्रो व्यवस्था नभएको कारण कहिलेकाही प्रधानमन्त्री संग सम्बन्ध जोड्न नसकी स्वतन्त्र रूपमा काम गर्न बाध्य हुन्थे र गर्थे ।(सतिस कुमार ,ई सं १९६७: ९०)

राणकालिन जिल्ला स्तरिय प्रशासनिक संरचनामा सामेल गरिएको यो पद सबैभन्दा शक्तिशाली पद हो । जिल्लामा भएका सम्पूर्ण कार्यालय प्रमुखहरुको प्रमुख हाकिम हुने भएकै कारण यसलाई बडाहाकिम नामाकरण गरिएको देखिन्छ ।

राणाकालीन प्रशासनिक व्यवस्थामा केन्द्रमा श्री ३ को अवस्था जस्तो थियो जिल्लामा बडाहाकिमको अवस्था त्यस्तै थियो । केन्द्रमा श्री ३ ले सम्पूर्ण केन्द्रीय तथा क्षेत्रीय कार्यालयहरु हेर्ने अधिकार लिएर बसे जस्तै जिल्लामा बडाहाकिमले सम्पूर्ण जिल्ला स्तरीय कार्यालयको निरीक्षण निगरानी गर्ने र आवश्यक देखिएमा त्यहाँका कर्मचारीलाई तलव रोक्का , नसियत , चेतावनी र बर्खास्त गर्न सक्ने अधिकार पाएका हुन्थे । त्यसैले होला फ्रान्समा प्रान्तीय सरकारका प्रमुखलाई सानो नेपोलियन भने जस्तैराणाकालमा नेपालका जिल्लाप्रमुख बडाहाकिमलाई छोटो जंगबहादुर भनिन्थ्यो । (पाण्डे ,वि सं २०२२ :१३४)

बडाहाकिम विरुद्ध आवाज उठाउन सक्ने ब्यक्तिको अभाव थियो । बडाहाकिम जिल्ला स्तरको श्री ३ कै रूप हो भन्दा खासै फरक पर्दैन । जिल्लामा बस्ने बडाहाकिमले पनि सिंहदरवारमा बस्ने प्रधानमन्त्रीले भै राष्ट्रिय भण्डा फहराएर विशेष निवासमा बस्ने गर्दथे । उनीहरु स्वनिवास तथा अड्डाबाट भित्र बाहिर गर्दा बिगुल बज्दथ्यो । भलरी छाता ओडाइन्थ्यो । बिहान बेलुकी सलामी र चाकडी गर्नेको लाम हुन्थ्यो । बडाहाकिमले जिल्ला थर्कने गरी दौडाह गर्दथे । हरेक कर्मचारीले उनको खुसीलाई कायम राख्न नसकेमा आफ्नो नोकरीले बाटो तताएको सम्झनु पर्दथ्यो । पजनीको कागज गोप्यरूपमा उनलेनै तयार पारी तालुक अड्डामा पठाउनु पर्दथ्यो । जिल्लामा निम्न स्तका कर्मचारीको भर्ना सदर र नियम कानुन बमोजिम पजनी गर्ने अधिकार पनि बडाहाकिमको थियो । संक्षिप्तमा भन्ने हो भने त्यस बखत बडाहाकिमको हर्ने र भर्ने दुवै अधिकार हुँदा सबै कर्मचारीहरु बडाहाकिम सँगथुरथुर हुन्थे । (पाण्डे ,ऐ प: १३२)

जिल्लाका सबै अड्डाको मुकाम अड्डा प्रमुख पनि भएको र त्यस बखत नेपाली जनतामा चेतनाको पनि खासै विकास नभएकै कारण खाँटी हुकुमी शासन चलाउने बडाहाकिमको मुख सबैले ताक्नु र त्यो आदेशलाई मान्नु पर्दथ्यो ,चाहे त्यो अपठित जँड्याहा किन नहोस् ।आफ्नो आदेशको पालना नगर्ने कर्मचारीलाई बडाहाकिमले एक आना देखि बिस रुपैयाँ सम्म जरिमाना गर्न सक्दथे । (मानन्धर,ई सं १९८३ : ८२)

बडाहाकिमले प्रधानमन्त्रीकोचाकडीमा आफ्नो जिउ ज्यानले भ्याए सम्म लाग्दथे भने जिल्लाका सम्पूर्ण कार्यालय स्थित कर्मचारीहरु तथा जनताले बडाहाकिमको सेवा गर्नु पर्दथ्यो ।त्यसैले भनिन्छ राणाकालीन प्रशासनमा तावेदारी प्रथा मौलाएको र पुरानो भारदारी प्रथामा खिया लागेको थियो ।(पाण्डे ,वि सं २०४२ :१४)

राणाकालीन बडाहाकिमको व्यवस्था निकै शक्तिशाली भएको देखिन्छ । बडाहाकिमनै जिल्लाको मुख्य प्रशासक थियो ।(थापा ,ई सं १९८८:२११)

राणाकालमा बडाहाकिम भएर जिल्ला जाने व्यक्ति प्रत्येकरूपमा श्री ३ महाराजको सम्पर्कमा आएका व्यक्ति वा उनका भाइ भतिजाहरु भएको कारण उसै पनि शक्तिशाली हुन्थे । एकातिर उनीहरु बडाहाकिम हुन्थे भने अर्कोतिर उनीहरु सैनिक सेवाका मानिस हुन्थे । बडाहाकिममा क्याप्टेन भन्दा माथिल्लो दर्जाका मानिसहरु नियुक्त हुन्थे।(गौतम, वि सं २०५०:५९)

वडाहाकिमको कर्तव्य सैनिक ब्यारेक तथा प्रशासनिक कार्यको रेखदेख गर्नु र ऐन बमोजिम मर्यादा कायम राख्नु थियो ।(अग्रवाल ई सं १९६७:१८)

हामीले वडाहाकिम जिल्लाको सम्पूर्ण शक्तिको केन्द्र हो भनेर व्याख्या गरिएता पनि सबै जिल्लामा नियुक्तभई जाने वडाहाकिमहरुमा समान अधिकार थिएन । धनकुटा पाल्पा र डोटीका गर्भनरहरुमा विशेष अधिकार थियो । उनीहरु सैनिक उपप्रधान हुनुका साथै आफु जस्ता वडाहाकिमबाट भएका फैसलाहरुको अपिल सम्म सुन्न सक्दथे । राणाकालीन नेपालको सामाजिक,आर्थिक ,प्रशासनिक सबै क्षेत्रमा असमानताले जरा गाडेको थियो भन्ने कुरा वडाहाकिम व्यवस्थामा पनि देख्न सकिन्छ । साधारण जनताका छोरा र सात भाइका छोरा वडाहाकिमहरुले कुनैकाम बिगारे हप्काइन्थ्यो भने सत्र भाइका सन्तान वडाहाकिमहरुले बिगारेमा उनीहरुलाई सम्मानित तरिकाले सम्झाइ बुझाइ गरिन्थ्यो । सात भाइका सन्तानको आर्थिक अवस्था सत्र भाइका सन्तानको भन्दा कमजोर भएकोले उनीहरुलाई सानातिना गौडाको हाकिम बनाई पठाइन्थ्यो । तर उनीहरुले कामगर्दा तलमाथि परेमा कामबाट भिकिन्थे(आजकल जगोडा राखेभै)तर जागिर विरलै खोसिन्थ्यो ।(ऐ पाण्डे :८९)

राणाकालमा केही राणा परिवार भित्रका व्यक्तिहरुलाई केन्द्रबाट धपाउन पनि वडाहाकिम बनाई पठाउने परम्परा कायम रहेकोले त्यस्ता व्यक्तिलाई पदमुक्त गरेर केन्द्रले नदुखेको टाउको दुखाउन चाहाइन्थ्यो ।(उपाध्याय ,बि सं २०५२ ; २९२)

सत्रभाइका सन्तान वडाहाकिमहरुलाई जस्तो सुविधा अन्य वडाहाकिमहरुलाई थिएन । सत्रभाइ मध्येकालाई वही बुझाउनु पर्दैनथ्यो भने लेनदेनमा नालेस लाग्दैनथ्यो ।(पाण्डे वि सं २०४२ ;९०)

वडाहाकिमभई जिल्ला गएकाहरुको गतिविधि बुझ्न दौडाह व्यवस्थाको थालनी गरिएको थियो । यतिमात्र होईन वेला वेलामा वडाहाकिमहरुका गतिविधि बुझ्न केन्द्रबाट गुप्तचरहरु पठाउने प्रचलन पनि विद्यमान थियो । ई सं १९४० मा जुद्धशमशेरले पाल्पाका अन्तिम गर्भनर रुद्रशमशेरलाई त्यहाँका कर्मचारीहरुले गैरकानुनी कार्यमा लागेको भनी जाँचगर्न आदेश दिएका थिए,रुद्रशमशेरले त्यहाँका कर्मचारी त्यसो नगरेको जानकारी केन्द्रलाई दिदाँ केन्द्रलाई विश्वास नलागी केन्द्रबाट गुप्तचर पठाइयो । गुप्तचरको रिपोर्टबाट १० जना कर्मचारीलाई खारेज गर्दै रुद्रशमशेरलाई केन्द्रलाई सहि जानकारी नदिएको भनि हप्काइएको थियो । -उपाध्याय, ऐ : २९१)

सम्पूर्ण जिल्लाका वडाहाकिमहरुका काम कर्तव्य र अधिकार समान हुनु पर्ने हो तर त्यसो भएको देखिदैन । गौडा गौडाको अधिकारमा फरक ,गौडा र छोटी गौडाको अधिकारमा फरक ,गौडा र गोस्वाराको अधिकारमा फरक भएको देखिन्छ । जस्तो पाल्पा,धनकुटा र डोटीमा नियुक्त गर्भनरहरुको अधिकारमा समानता देखिदैन । पाल्पामा नियुक्त गर्भनरको तुलनामा डोटीका गर्भनरको अधिकार न्यून थियो । योग्यताको हिसाबले पनि समानता देखिदैन ।

गौडा गोस्वारामा नियुक्त भई जाँदा कुनै जिल्लामा निकै शक्तिशाली व्यक्ति जो प्रधानमन्त्रिका उमेदवार वडाहाकिम भई जान्थे भने कुनै राणापरिवारको भए पनि एक गरिव सदस्य उसलाई धन जम्मा गर्न मौका प्रदान गर्न पठाइएको हुन्थ्यो । यसरी नियुक्तिभई जाने वडाहाकिममा पाल्पामा जनरल , प्युठानमा क्यापटेन , सल्यान , दैलेख र डोटीमा कर्णेल दर्जाको व्यक्ति नियुक्त भई गएवाट समान पदमा समान योग्यताका व्यक्ति नियुक्ति भएको पाइदैन । तर यहाँ सबै जिल्लाका वडाहाकिमको अलगअलग काम कर्तव्य र अधिकारको व्याख्या गर्न सम्भव नभए पनि तराई र तहाडका वडाहाकिमको अन्तरवारे सामान्य परिचय गराइ सकेपछि सामूहिक रुपमा वडाहाकिमको काम कर्तव्य र अधिकारको व्याख्या गर्नु उपयुक्त होला भन्ने महसुस गरि त्यसै अनुरूप व्याख्या गरिएकोछ ।

तराई जिल्लाका वडाहाकिमहरुको काम कर्तव्य र अधिकार :-

तराई जिल्लामा कति गोश्वारा र छोटी गोस्वाराहरु थिए भन्ने बारे माथि व्याख्या गरिएको छ । ति गोस्वाराहरुमा नियुक्त भई जाने वडाहाकिमका काम कर्तव्य र अधिकारमा केही फरक रएको पाइन्छ तर गौडाहरुमा जस्तो कुनै गौडामा अत्यधिक धेरै अधिकार र कुनै गौडामा अत्याधिक थोरै अधिकार र कुनै गौडामा न्यून अधिकार भए जस्तो गोश्वारामा त्यस्तो अन्तर देखिदैन ।

भौगोलिक वनावटको अन्तर , भारतसँगको सर्म्पर्क खुला, सीमा जस्ता विविध कारणले गर्दा अन्तर आउनु स्वाभाविकै देखिन्छ ।

मुख्यत तराई जिल्लाका वडाहाकिमहरुको काम कर्तव्य र अधिकार निम्न थिए:-

- जिल्लास्थित कार्यालयहरुको रेखदेख नियन्त्रण गर्नुको साथै आवश्यक निर्देशन दिनु ।
- जिल्लाका प्रहरी तथा सैनिकको सहायताबाट शान्ति सुरक्षा कायम राख्नु, कानुन र व्यवस्था कायम राख्नु र बन्दुक तथा अन्य हातहतियारको लाइसेन्सप्रदान गर्नु ।

- माल अड्डाको माध्यमबाट राजस्व जम्मा गर्ने र बजार अड्डाको माध्यमबाट महसुलमा नियन्त्रण राख्ने ।
 - देवानी र फौजदारी दुवै किसिमका मुद्दाहरु कुन कुन तारिकाबाट छिनिएको हो त्यसको सुपरिक्षण गर्ने ।
 - जेलखानाको रेखदेख र बन्दोवस्तको व्यवस्था गर्ने ।
 - जिल्लाभित्र भए गरेका सम्पूर्ण क्रियाकलापको जानकारी लिन र आवश्यक परेमा कार्वाही समेत गर्न दौहाडको व्यवस्था गर्ने ।
 - छिमेकी राज्यसँग मित्रता कायम राख्ने ।
 - बाहिरबाट कुनै संकट आइपर्ने देखिएमा केन्द्रलाई जानकारी दिने ।
 - प्रति जग्गामा राजस्व बढाई राजस्व वृद्धि गर्ने ।
 - भारतबाट राजनैतिक अपराध गरि नेपाल पसेका अपराधीलाई के कस्तो प्रकारको अपराध हो र त्यसलाई के गर्नु पर्ने हो केन्द्रलाई स्पष्ट राय दिने ।
 - चोरी काठ र जडगली जन्तुको निकासीमा विशेष कडाईकासाथ रोक लगाउने ।
 - कुनै ठुला घटना घटेमा त्यसको आवश्यक प्रबन्ध मिलाई केन्द्रलाई जानकारी दिने ।
 - सीमा भन्सारमा विशेष ध्यान दिई राजस्व वृद्धि गर्ने ।
- (प्रा तुलसीराम बैद्य र प्रा कृष्णकान्त अधिकारी संग कक्षा शिक्षणमा भएको प्रत्येक्ष कुराकानी)

पहाडी जिल्लाका वडाहाकिमहरुको काम कर्तव्य र अधिकारहरु

पहाडीजिल्लाको प्रशासन तराई जिल्लाको प्रशासन भन्दा केही फरक थियो ।पहाडमा पुलिसको व्यवस्था थिएन ।जिल्ला प्रशासनको कार्यालयलाई गौडा भनिन्थ्यो भने साना जिल्लाका कार्यालयलाई छोटी गौडा भनिन्थ्यो । यी दुई कार्यालयको अधिकारमा ब्यापक भिन्नता थियो ।पहाडी जिल्लाका वडाहाकिमहरुले मिलिसियाहरुको माध्यमबाट शान्ति सुरक्षा कायम गर्दथे ।गौडा र छोटी गौडाको अधिकारमा ब्यापक अन्तर थियो ।

पहाडी जिल्लाका वडाहाकिमका काम कर्तव्य र अधिकारलाई बुदागत रुपमा तल उल्लेख गरिएको छ

- जिल्ला स्थित कार्यालयको रेख देख र नियन्त्र गर्नु ।
- सैनिक तथा मिलिसियाको सहयोगमा जिल्लामा शान्तिसुरक्षा कायम राख्नु ।
- बन्दुक तथा हातहतियार राख्न लाइसेन्स प्रदान गर्नु ।
- मिलिसिया तथा सैनिकको रेखदेख गर्नुका साथै उनीहरुका लागि तालिमको व्यवस्था गर्नु ।
- पजनीका कागज तयार गरि कमाण्डर समक्ष पठाउनु ।
- ब्रिटिस गोर्खा रेजिमेन्टमा भर्तीभएका व्यक्तिहरुको रेकर्ड राख्नु र पाल्पामा नेपालीहरुलाई ब्रिटिस सेनामा भर्ना गर्नको निम्ति खोलिएको भर्तीकेन्द्रलाई आवश्यक सहयोग गर्ने ।
- जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उपर चित्त नबुभीगौडामा पर्न आएका अपिलहरु सुनी निर्णय दिने र त्यस सम्बन्धी सम्पूर्ण प्रतिवेदन केन्द्रीय कार्यालयमा पठाउने ।
- मालअड्डा मार्फत राजस्व सडकलन गर्ने ।
- जिल्लाको कुमारीचोक अड्डाबाट भएको लेखापरीक्षणको निरीक्षण गरि आवश्यक जानकारी दिनुका साथै स्पष्ट निर्देशन दिने ।
- जेलखानाको बन्दोवस्त र रेखदेख गर्ने ।
- जिल्लास्थित तीन साँचो ढुकुटीको नियन्त्रण गर्ने ।
- कम्तिमा वर्षको दुईपटक जिल्लाको दौडाह गर्ने ।
- आफ्नो क्षेत्रभित्र पर्ने किराँत क्षेत्रअन्तरगतका सुब्बा र राज्य रजौटामा रहेका रैतिनायकहरुको निरीक्षण गरि आवश्यक परेमा कार्वाही समेत गर्ने ।
- (थापा ऐ : २९०)

गौडा तथा गोश्वाराका वडाहाकिमहरुको अधिकारमा देखिएको अन्तर

क. स	गौडा	गोस्वारा
१	जिल्लाअदालते गरेको फैसला माथिपन आएका अपिलमाथि निर्णय दिने अधिकार थियो ।	अमिनले गरेको फैसलाको केवल सुपरीवेक्षण मात्र गर्नसके अधिकार थियो ।
२	मिलिसियाको प्रयोग गरी शान्तिसुरक्षा कायम गर्ने ।	पुलिसको प्रयोग गरी शान्तिसुरक्षा कायम गर्दथे ।
३	छिमेकी राज्य खासगरी भारतसँग मित्रता कायम राख्नु	छिमेकी राज्य संग मित्रता कायमराख्ने काम गोश्वारामा निहित थियो ।
४	ब्रिटीस गोर्खा रेजिमेन्टमा गएकाको लगत राख्ने र पाल्पा स्थित भर्तीकेन्द्रलाई सहयोग गर्ने।	भारतबाट अपराध गरि नेपाल पसेका व्यक्तिलाई सुपुर्दगी गन व्यवस्था मिलाउने ।
५	आफना क्षेत्रभित्र पर्ने राज्यरजौटा र किरात क्षेत्रका गतिविधि माथि निगरानी राख्ने ।	चोरी निकासीमा सकेसम्म निगरानी राख्ने समयसमयमा श्री ३ महाराज सिकार जाने हुँदा त्यसको व्यवस्था मिलाउने ।

(थापा ऐ :२९०)

मथि उल्लेखित विवरण विप्लेषण गर्दा बडाहाकिम व्यवस्था जिल्लास्तरीय प्रशासन संचालनको मेरुदण्ड थियो भन्दा खासै फरक नपर्ने देखिन्छ ।

निष्कर्ष

निष्कर्षमा भन्नुपर्दा बडाहाकिम व्यवस्था राणाकालीन राज्य संचालनमा अबलम्बन गरिएको जिल्लास्तरको सबैभन्दा शक्तिशाली पद थियो । जिल्लामा श्री ३ को विश्वास पात्रको रूपमा रही जिल्ला सञ्चालन गर्ने यो पद योग्यता र क्षमताको बलमा मात्र प्राप्त गर्न सकिने पद थिएन । श्री ३ को हुकुमी आदेशमा आफन्तहरु मध्ये श्री ३ ले विश्वास गरेको आफन्तलाई नियुक्ति गरिने यस पदमा स्वयम् राणा परिवारका व्यक्ति वा तिनिहरुका आफन्तहरु मात्र नियुक्त हुन्थे । नियुक्ति गर्दा इमान्दार आर्थिक अवस्था कमजोर भएका राणा र उनका आफन्तहरुलाई नियुक्त गरिन्थ्यो भने कहिलेकाही श्री ३ को रोलक्रममा रहेका राणालाई उपत्यकाबाट बाहिर पठाउन पनि यो पदमा नियुक्ति गर्ने गरेको देखिन्छ । श्री ३ को प्रतिनिधिको रूपमा केन्द्रमा श्री ३ ले प्रयोग गर्ने गरेका अधिकारहरु जिल्लामा प्रयोग गर्ने अधिकार पाएकोले यो पदको गरिमा अत्यन्त महत्वपूर्ण थियो भने एउटै पदमा नियुक्त बडाहाकिमहरु बिच गरिएको अधिकारको विभेदको मार स्वयम् बडाहाकिमहरुले भोग्नु परेबाट राणाकाल विभेद विकसित अवस्थामा रहेको काल थियो भन्न सकिन्छ । कोही बडाहाकिम बडाहाकिमको पनि बडाहाकिम थिए भने कोही तिनैको सेवक बडाहाकिम । बडाहाकिम माथि श्री ३ को निरंकुशता अत्यधिक थियो भन्ने कुरा गोप्य रूपमा बडाहाकिमको गतिविधि बुझ्न केन्द्र बाट नियुक्त गरि पठाइने गुप्तचर दौडाह र तिनीहरुले दिएको प्रतिवेदनमा गरिएको विश्वास बाट प्रष्ट हुन्छ ,जसको मार स्वयम् रुद्रशमशेरले पाल्पामा भोग्नु परेको थियो । निष्कर्षमा भन्नुपर्दा बडाहाकिम व्यवस्था राणाकालमा जिल्लास्तरिय प्रशासनिक व्यवस्थाको धरोहर थियो ।

सन्दर्भ सामग्री

- अग्रवाल , हे. (ई स.१९६७), *द एडमिनिस्ट्रिभ सिष्टम इन नेपाल* ,न्यु दिल्ली :विकास हाउस प्रा लि ।
 उपाध्याय,रा. (वि सं ,२०५२) ,*नेपालको सामाजिक आर्थिक तथा प्रशासनिक इतिहास* ,काठमाडौँ :रत्नपुस्तक भण्डार ।
 कुमार स. (ई सं १९७६) *राणा पलिटी इन नेपाल* ,बम्बे एसियन पब्लिसिड हाउस ,।
 खनाल, वि. (सं २०५०) ,*नेपालको न्याय प्रशासन एक ऐतिहासिक सिंहावलोकन* ,काठमाडौँ:आठराइ पुस्तक भण्डार ।
 गौतम, रा. (वि सं २०५०) ,*राणाकालीन नेपालको एक झलक* ,काठमाडौँ:रत्नपुस्तक भण्डार ।

- थापा, कृ. (ई सं १९८८) ,सोसियो इकोनोमिक एण्ड एडमिनिष्ट्रिभ हिष्ट्रि अफ् नेपाल ,काठमाडौं:अम्बिका थापा ।
- पाण्डे, भी. (वि सं २०४२) ,त्यसबखतको नेपाल भाग ५,ललितपुर :साभा प्रकाशन ।
- मानन्धर, त्रि. (ई सं १९८३) ,समआस्पेक्टस द राना रुल अफ् नेपाल ,काठमाडौं:पि डि एम ।
- यादव, पि. ,(वि सं २०४६) ,नेपालको राजनैतिक इतिहास ,विहार ,विजय कुमार ।
- शर्मा, दे. (वि सं २०४८) ,आधुनिक नेपालको इतिहास ,काठमाण्डौ :रत्न पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, दे. (वि सं २०५०) ,आधुनिक नेपालको इतिहास ,काठमाडौ :रत्नपुस्तक भण्डारा
- शर्मा, म. प. (वि सं २०३५) , नेपालको आधुनिक इतिहास भाग २ ,विराटनगर :जानुका प्रकासन ।